

Csuka Zoltán születésének századik évfordulójára

Bori Imre: *Csuka Zoltán szabad verse. + Leskovac, Mladen: Csuka Zoltán hősi vállalkozása. = Hid, 65. évf. 2001. 9. sz. 981–998 p. + 999–1003 p.*

Csuka Zoltán születésének századik évfordulóját ünnepli a *Hid*.

A tanulmányok, köszöntők, megemlékezések, méltatások sorából kettőt emeltük ki: Bori Imre tanulmányát, amely a Csuka Zoltán-i sajátosan magyar szabad vers lírai mibenlétét és formai sajátosságait elemzi, valamint Mladen Leskovac szerb akadémikus, egyetemi tanár, író és költő 1970-ben az újvidéki Szerb Maticában megtartott ünnepi fogadáson elmondott beszédét, melyben Csuka Zoltán műfordítói tevékenységét méltatja.

A magyar irodalom történetében Csuka Zoltán volt a legkövetkezetesebb expresszionista költő. Kivételes hely illeti meg ezért a magyar expresszionista fogantatású szabad vers történetében is. Csuka Zoltán igen következetesen ment végig a versforma fejlődésének útján abban a kb. tizenöt esztendőnyi időszakban, amíg az expresszionizmusnak és a szabad versnek volt elkötelezett híve, s amíg meg nem kívánta honosítani ismét a kötöttebb formákat és a szelídebb érzéseket – már a jugoszláviai magyar irodalom életén és körén kívül, Magyarországra költözése után.

A vers elméleti kérdései pályája e szakasza idején sem foglalkoztatták, következképpen Csuka Zoltán nem foglalt állást a szabad vers körüli elvi vitákban sem, hanem – kiaknázva igen változatos lehetőségeit – költői gyakorlata középpontjába állította a szabad verset; természetes kifejezőeszközként élt vele. Pillanatig sem merült fel benne kétség a szabad vers versszerűségét illetően. Ez a tény legalább olyan jelentős, mint azok a verstani megfontolások, amelyek Babits Mihálytól (1916) Szerdahelyi Istvánig (1972) a szabad vers versszerűségét tagadják.

Csuka Zoltán szabad verse, amellyel a jugoszláviai magyar költészetben fellépett, közvetlenül kapcsolódott Kassák Lajos, illetve a *MA* című folyóirat képviselte szabad versformához. Ennek a formának az 1920-as években Csuka Zoltán költészetében két változata figyelhető meg: A kiáltás c. vers hosszabb, illetve rövidebb változata. Mindkettőre jellemző a kötetlen sorhosszúság, az ún. kiáltásperiódusok mint a versszerkezet építőkövei, a felkiáltójeleknek a szabályoktól eltérő használata, továbbá a vers alapritmusát meghatározó szerepe. A kiáltásversek rövidebb típusai példázzák, hogy Csuka Zoltán szabad versei jelentős mértékben értelmi feltételeknek vannak alárendelve. (*Az induló nap dicsérete; Hahó, ember; Robot; Mienk most minden.*)

Jelentős változáson mentek át Csuka Zoltán szabad versei a húszas években, a kiáltásverseket felváltotta az elégikus közli tónus. Mintha a világ összes felkiáltójelét elhasználna volna a költő. Alapvető változás természetesen a költő világhoz való viszonyában játszódtott le. A merengő versbeszéd korszaka következett ekkor (Vándorok *vonulnak az idő siktóiraiban; Minden dolgok utain*).

A szürrealizmus szabad ötletei válnak a legfőbb kifejezőhordozóvá. Az asszociációs látás- és gondolkodásmód lesz a versépítés fő meghatározó eleme. Alapvető jellegzetesége ennek a szabadvers-típusnak a felsorolás, ami nevezhető litániázó elégiának, elégikus panaszdalnak. A kor ilyen típusú szabad versei között is önálló variáns Csukáé, hiszen a Szabó Lőrinc-i tendenciák a vádbeszédet idézik, Kassák Lajosról szólva pedig a monológ említhető. Csuka Zoltán a monológ-alak megoldási lehetőségei közül azzal él,

amely a belső monológot egy közlő módra, egy leíró formára alakítja át. Felsorolásában a mellérendelés kerekedik felül, s ugyanakkor az okozati összefüggések mintha eltűntek volna nemcsak a vers világából, hanem az életből is, amely körülvette a költőt az 1920-as évek derekán.

A *Fundamentumok* (1924) és az *Esztenők ütőerén* (1926) című kötetekben Csuka Zoltán szabad verseinek másik típusa bontható ki, a szabad ötletekből felépülő ditirambus-vers. Az avantgárd törekvések során ditirambusnak minősített verseknél nem sok rokonság mutatható ki az ódai műfaj klasszikus formáival. A lényegi rokonság azonban kétségtelen. A „szárnyaló lélek” és a „mámoros keserűség” kifejezője az a szürrealisztikus ditirambus, amely Csuka Zoltán költészetének ezt a szakaszát jellemzi. Csuka Zoltán e versforma utolsó mohikánja volt az 1930-as évek elején, hiszen lírai időszűrősége valójában az 1920-as években delelt, legfőképpen Bányai Kornél lírájában. Csuka Zoltán azonban átmentette a formát és eszmét egy új, az ilyen hangú költeményekkel szemben már immunisnak látszó korszakba. Maga a költő a „kontinens dalának” nevezi az ilyen típusú verseit, melyekben ünnepléses szózatot intéz a világhoz, hol a himnusz, hol az óda, hol az elégikus ditirambus hangnemében. Az emelkedett hangnem költői magatartást és a világhoz való viszonyt, a jövődőlő és felszólító igeformák a grammatikai megformáltságot: a prófétai ihletettséget hirdeti és mutatja.

Ez a versforma legközvetlenebbül mutat vissza ősmintájára, Kassák egykori lelkes versvilágára. A versforma helye azonban nincs még megfelelő módon kijelölve a magyar irodalom, a magyar szabad vers történetében.

Csuka Zoltán költői világának kivételes produktumát adja prózaverse, amelynek mintadarabjait az *Esztenők ütőerén* című 1926-os kötetében találjuk. Csakúgy, mint a szabad verseinek, ennek a versváltozatnak sincs köze a francia lírában ismert hasonló vonalhoz, amit Baudlaire – Lautréamont – Rimbaud – Mallarmé irányának is lehet nevezni. Ezeknek a Csuka-verseknek a fő sajátossága, hogy a lírai mondanivalókat prózai mondatok hordozzák.

Mladen Leskovac Csuka Zoltán műfordítói tevékenységét „hősi vállalkozásnak” nevezi, hiszen a jugoszláviai magyar irodalomból mintegy nyolcvan kötetet fordított magyarra. Az első mű Tin Ujevic: *Mindennapi sirám* c. verse volt 1927-ben. Leskovac szerint Csuka Zoltán élete igazi nagy feladatát a jugoszláv népek irodalmának fordítása jelentette. Fokozatosan érkezett el ehhez a feladathoz. Már a háború előtt, 1939-ben, amikor Milos Crjanski *Örökös vándorlás* című – sajnos visszhangtalanul maradt – munkáját magyarra fordította, az a szándék vezérelte, hogy a délszláv népeket és a magyar népet közelebb hozza egymáshoz. Újvidéken, ahol akkor élt, már költői ifjúságában, mint az *ÚT* című folyóirat szerkesztője is igyekezett a szerb avantgárd költőket és képzőművészeket összekapcsolni a velük szellemiekben rokon magyar művészekkel. Budapestre költözése (1933) után folytatta műfordítói tevékenységét egészen 1950-ig, amikor jugoszláviai kapcsolatai miatt bebörtönözték. Kiszabadulása után is az maradt, aki volt, Adyval szólva „nyakas magyar kálvinista”, aki jó nevű és tekintélyes magyar költő létére határozta el, hogy Érden szerzetesi visszavonultságban, a műfordításnak szenteli életét. „Zmajnak szerettem volna leróni adósságomat, Zmajnak, aki a szerbeket a 19. század legnagyobb magyar költőivel megismertette.” Hosszú lenne a lajstrom, ami Csuka Zoltán műfordításait tartalmazná, hiszen nemcsak szerb és horvát, hanem macedón és szlovén irodalom nagyjait is átültette magyarra. Mindig a legnehezebb, a legnagyobb, a legjobb irodalmi művek vonzották. Fordított Krleža-regényeket és drámákat, Drzic-vígjátékokat, Jasa Ignjatovic emlékiratait, Kovačić költeményeit, Nusic színműveit, Vladan Desnica két regényét, Veljko Petrovic válogatott novelláinak terjedelmes kötetét. A szlovén irodalomból:

Preseren *Szonettkoszorú* című művét, Prezhov Voranc *Földindulását*. Készített egy *Mai szlovén líra* című terjedelmes antológiát és egy *Mai macedón költők* c. válogatást. Szinte nincs is 19. század végi vagy 20. századi jelentős horvát vagy szerb költő, akit Csuka részben vagy egészben le nem fordított volna. Megírta *A jugoszláv népek irodalmának történetét* (1963). A bibliográfiai tanúbizonyossága szerint nyolcvan művet ültetett át magyarrá. Ez a délszláv népek irodalmában szinte elképesztő teljesítmény.

Cholnoky Olga

„Szobánkba zártan; vágyaink keltette hiánnyal...”

Németh Zoltán: Az álomkereskedő utazásai. =Kalligram. 2001. 9. sz. 100–113 p.

A felvidéki magyar próza legigéretesebb tehetsége Talamon Alfonz több mint öt éve halott. Alig harmincévesen tekintélyes életművet hagyott hátra. Összegyűjtött műveinek kiadását idén kezdte meg a Kalligram Kiadó. Méltó helyének kijelölése is elkezdődött az irodalomtörténetben. Németh Zoltán tanulmánya részlet Talamon Alfonzról írott monográfiájából.

Az elbeszélőhelyzetek felől nézve Talamon Alfonz életművében két markáns paradigmát különít el Németh Zoltán. A narráció vagy egyes szám első személyben fut, és a monologikus megszólalásokat variálja, vagy egyes szám harmadik személyű függő beszéd. A két paradigma egyazon személyre irányul, egy konstruált szerző-szereplő személyre, aki több Talamon-szövegben is visszatér. Ezt a fikciót az *Álomkereskedő utazásai* c. kötet novellái megerősítik. Ez a novelláskötet kétségkívül annak az írástechnikának és annak a világlátásnak a kiteljesedését jelenti, amelyből *A képzelet szertartásai* c. kötet jó néhány novellája és a Gályák *Ibrium tengerén* c. regény építkezik.

Talamon Alfonz prózájának fő vonulata zsúfolt, látomásos, szorongásokkal teli, okkult elemekkel átszőtt, szimbolizáló hajlamú, végtelennek tetsző mondatokkal operáló, nonkomform, szurrealisztikus, képzelt világokat építő és leépítő próza. A főszereplő (a tapasztaló én, illetve B. B., a szerző) kommunikációra képtelen, túlfűtött képzeletű, álmokban létező, önmaga identitását folyton elvesztő és cserélő névtelen alak.

A szereplők a főszereplő képzeletének szülöttei, skizofréniajának termékei, önmaga tükröképei, a szimbolikus Apa és Anya, a szerető. Szellemeik, kísértetek, boszorkányok, a főszereplő fantáziájának tárgyai. A tapasztaló én valójában mindig magányos, önmaga képzeletével küszködő.

Talamon prózájának helyszínei zárt terek, félhomályos termek, szobák, a tudat tájai: álomszerű, elvarázsolt, titokzatos helyek és házak; a halál szimbolikus terei, a temető és a templom, a gyermekkor helyei és vidékei, amelyeket már csak a képzelet őriz.

A történetek ideje az elbizonytalanított, a tudat tereibe zárt idő, belső, lelki, absztrakt, szimbolikus idő, az éjszaka, éjfél, napnyugta és napfelkelte, gyakran szakrális idő által felkeltett idő szorongató vagy éppen fenséges ideje. Szövegszervező erőként az álom, a képzelet, a látomás, az utazás, menekülés, keresés, kutatás, félelem, emlékezés, vágy funkcionál.

Az álomkereskedő utazásai c. kötetben a novellák narratív szerkezete rendkívüli hasonlóságot mutat. Mondhatni, homogenizálja a kötet írásait. A szóban forgó elbeszélés-technika a műbéli perspektívák sokszorozódását a történetmondó én kompetenciájába utalja, kialakítva ezzel egy olyan szerzői képletet, melynek elemei egymás redukciójának tekinthetők.